

Plutarchus en de kunst om het volk te (mis)leiden

Thierry OPPENEER

Abstract

This article considers the *Political precepts* of Plutarch of Chaeronea (ca. 50-120 AD) in order to advance our understanding of local power relations in the Greek cities of the Roman Empire. In this essay, written for the aspiring politician, Plutarch offers his readers various instructions, examples and warnings that are highly informative about local politics. With this article, I intend to show that his instructions, passed on from one elite politician to another, were meant to equip the reader with the necessary tools to assert as much influence as possible over a strong populace that was very capable of defending its own interests. From this it follows that, in contrast with the current scholarly consensus, the popular assembly was still the forum for an ongoing process of negotiation between mass and elite, even in the Roman period.

INLEIDING

οὐ γὰρ εὐμεταχείριστον οὐδὲ ῥάδιον ἀλῶναι τὴν σωτήριον ἄλωσιν ὑπὸ τοῦ τυχόντος ὄχλου, ἀλλ' ἀγαπητόν, εἰ μήτ' ὄψει μήτε φωνῇ πτυρόμενος ὥσπερ θηρίον ὑποπτον καὶ ποικίλον ἐνδέχοιτο τὴν ἐπιστάσιαν.

(Plut. *Praec. ger. reip.* 800c)

Een menigte is niet iets wat gemakkelijk door de eerste de beste te hanteren is of zich gemakkelijk laat paaien voor een heilzaam doel. Nee, het is al prachtig, als ze leiding accepteert zonder in blik of stem schichtig te worden als een schuw en wispelturig dier.¹

Hoe verzeker ik mij van de steun en het vertrouwen van het volk? Het is een vraag die de politici van onze moderne democratieën 's nachts wakker houdt. Dit gold net zo veel voor Romeinse en Griekse staatslieden als voor hun hedendaagse tegenhangers. Het citaat hierboven komt uit de *Politieke adviezen* van Plutarchus van Chaeronea, een traktaat geschreven aan het eind van de eerste eeuw na Christus. In dit traktaat adviseert Plutarchus zijn lezers over het politieke leven in de Griekse steden in de oostelijke provincies van het Romeinse rijk. De *Politieke adviezen* bestaan uit concrete raadgevingen die

¹ Voor de citaten heb ik de Griekse tekst overgenomen uit de Teubnereditie van Hubert, Pohlenz en Drexler (1960). De vertalingen zijn van de hand van Janssen (2001).

geïllustreerd worden aan de hand van een veelvoud aan boeiende anekdotes uit de Griekse en Romeinse geschiedenis. Op deze manier maakt Plutarchus de lezer als het ware een toeschouwer van politici in actie. Hoewel het traktaat is opgedragen aan een zekere Menemachus van Sardis, een jongeling met politieke ambities, kan de tekst het beste gezien worden als een open brief die gericht is aan de Griekse politieke klasse in het algemeen.² Het doel van het traktaat is om de lezer voor te bereiden op het politieke leven en hem praktische handvaten te bieden om een succesvol en effectief politicus te worden. De tekst geeft ons dan ook een fascinerende inkijk in de dagdagelijkse politieke praktijk van de Griekse stad onder Rome.

Wie denkt aan de politieke geschiedenis van Griekenland komt al snel uit bij het Athene en Sparta uit de vijfde en vierde eeuw v. Chr. Toch was het juist in de Romeinse periode dat de Griekse stedelijke cultuur haar grootste bloei-periode kende.³ Het merendeel van de vele materiële overblijfselen – de aquaducten, zuilengalerijen en amfiteaters – die je vandaag de dag nog steeds aantreft in Griekenland, Turkije en de Levant kregen gestalte tijdens de *Pax Romana*. Hoewel de Griekse steden onder Romeins bestuur niet langer vrij waren om te doen en laten wat ze wilden, hadden de Romeinen er geen belang bij om zich met alle aspecten van de lokale politiek te bemoeien. Er waren dan ook nog genoeg controversiële en belangrijke onderwerpen die kleur gaven aan het politieke leven in de Griekse steden: van het onderhouden van diplomatieke relaties met Rome en het sluiten van vriendschapspacten met naburige steden tot grootschalige bouwprojecten en eerbewijzen voor lokale weldoeners. Politieke decreten en besluiten kwamen tot stand in een samenwerkingsverband tussen de volksvergadering en de stadsraad: deze laatste stelde doorgaans de voorstellen op en legde die voor aan de volksvergadering die vervolgens stemde of het voorstel al dan niet werd aangenomen. Waar de stadsraad in de Klassieke en Hellenistische periode vaak nog uit gewone burgers bestond, werd deze onder Romeins bestuur volledig gemonopoliseerd door voorname en welvarende lieden.⁴ Dit zorgde ervoor dat de raad aan politiek gewicht won ten opzichte van de volksvergadering die nog steeds open stond voor alle volwassen mannelijke burgers. Tot voor kort, stelden de meeste studies dat de volksvergadering in Plutarchus' tijd als politieke institutie op sterven na dood was.⁵ De goedkeuring van de voorstellen in de volksvergadering was verworpen tot een formaliteit. Een aantal recente onderzoeken hebben echter een aan-

² Voor de *Politieke adviezen* als 'open brief,' zie Renoirte (1951) 36-40; Carrière en Cuvigny (1984). Voor de tekst als 'epistolary-essay,' zie Van Hoof (2010) 70.

³ Swain (1996) 108; Millar (2006).

⁴ Hamon (2001), (2005).

⁵ Jones A.H.M. (1940) 157-191, 270-276; de Ste. Croix (1981) 300-326, 518-537, 609-617; Quaß (1993); Pleket (1998). Meer recentelijk Wörrle (2004), (2005); Gleason (2006) 234; van der Vliet (2011) 156, 181-182; Schuler en Zimmerman (2012) 617-618; Schuler (2014) 254.

zet gegeven om deze pessimistische visie op de volksvergadering in de imperiale periode te herzien.⁶ Zelfs onder Romeins bestuur, zo argumenteert men, bleef het volk een rol van betekenis spelen in het politieke leven van de Griekse steden. Het is in deze context dat we ook de verzuchting van Plutarchus die ik hierboven citeerde moeten lezen.

Voordat we Plutarchus' adviezen in meer detail bekijken, schets ik nog kort het traditionele beeld van deze tekst onder specialisten. Het traktaat is vooral bekend omwille van een aantal passages waarin Plutarchus de invloed van Rome op de Griekse stad weergeeft. Zo adviseert hij de Griekse politicus bijvoorbeeld om in gedachten te houden dat hij als bestuurder zelf ook onder andermans leiding stond. Het is beter om niet te trots te zijn op je eigen politieke positie wanneer je de laarzen van de Romeinse consul vlak boven je hoofd ziet (813e). Plutarchus raadt zijn lezers daarom aan om zich te gedragen als toneelspelers "die wel een eigen karakter, gevoel en glans aan hun rol toevoegen, maar blijven luisteren naar de souffleur en de ritmiek en de maat in de door de regisseur en producer gegeven setting niet doorbreken." Wanneer de lokale politicus uit zijn rol valt, krijgt hij echter niet te maken met gefluit, sarcastische opmerkingen of gejoel, maar wel met "de gevreesde beul, de bijl, die graag je nek afhakt" (813f). In een andere vaak geciteerde passage veroordeelt Plutarchus politici die het volk ophitsen met toespraken over de grote Griekse overwinningen bij Marathon, Eurymedon en Plataiai. De contemporaine politicus doet er beter aan minder opruiende voorbeelden aan te halen die aansluiten bij de huidige politieke toestand van de Griekse steden (814c). Om politieke onrust te vermijden dient de politicus, zowel in het openbaar als achter de schermen, de zwakte van het huidige Griekenland te verkondigen en te benadrukken dat het beter is om in alle rust en harmonie samen te leven (824d-e).

Na lezing van deze passages is het niet verwonderlijk dat we in de secundaire literatuur vaak een eerder negatief en cynisch beeld van het politieke leven in de Griekse stad onder Rome aantreffen.⁷ Wie zich beperkt tot deze gedeeltes doet echter geen recht aan Plutarchus' tekst. Wanneer we de *Politieke adviezen* in zijn geheel bekijken, blijkt dat de meeste instructies gaan over hoe je de steun van het volk verkrijgt en behoudt. Waar het volk in totaal 69 keer vermeld wordt, zijn de verwijzingen naar de Romeinse autoriteiten opvallend schaars. In het vervolg van deze presentatie wil ik daarom de belangrijkste adviezen die betrekking hebben op het volk overlopen en analyseren. De bedoeling hierbij is om tot een beter begrip te komen van zowel Plutarchus' tekst als van de lokale machtsrelaties in de Griekse steden van het Romeinse rijk.

⁶ Zuiderhoek (2008); Heller (2009); Fernoux (2011); Brélaz (2013); Oppeneer (2018).

⁷ Halfmann (2002). Meer genuanceerd: Roskam (2005) 399, 408; Trapp (2004) 189-190.

1. HET KARAKTER VAN HET VOLK

Plutarchus begint zijn advies met een hoofdstuk over de motieven van politici.⁸ De motivatie van een politicus vormt het fundament van zijn politieke carrière. Wanneer de aspirant-politicus duidelijk voor ogen heeft dat zijn doel (τέλος) het goede en eervolle (τὸ καλόν) is, kan hij de volgende stap nemen op de weg naar politiek succes: het leren kennen van de volksaard. Het karakter van het volk kan gezien worden als een samenbundeling van de individuele karakters van alle burgers. Dit zorgt ervoor dat de aard van het volk zeer sterk is. Het is daarom niet aangewezen om als beginnend politicus meteen tegen de bevolking in te gaan of te proberen om haar natuur te veranderen. Zoiets vergt niet alleen tijd, maar ook een positie van invloed. Om te illustreren hoe dit in zijn werk gaat, gebruikt Plutarchus een fascinerende vergelijking:

δεῖ δ', ὥσπερ οἶνος ἐν ἀρχῇ μὲν ὑπὸ τῶν ἡθῶν κρατεῖται τοῦ πίνοντος ἡσυχῇ δὲ διαθάλων καὶ κατακεραννύμενος αὐτὸς ἡθοποιεῖ τὸν πίνοντα καὶ μεθίστησιν, οὕτω τὸν πολιτικόν, ἕως ἂν ἰσχὸν ἀγωγὸν ἐκ δόξης καὶ πίστεως κατασκευάσῃται, τοῖς ὑποκειμένοις ἤθεσιν εὐάρμοστον εἶναι καὶ στοχάζεσθαι τούτων, ἐπιστάμενον οἷς χαίρειν ὁ δῆμος καὶ ὑφ' ὧν ἄγεσθαι πέφυκεν·

(Plut. *Praec. ger. reip.* 799b-c)

Net zoals alcohol aanvankelijk door de persoonlijkheid van de drinker wordt beheerst, maar als het stilletjes het lichaam verhit en erin doordringt, zelf de persoon van de drinker in zijn greep krijgt en verandert, zo moet de politicus zich tot op het moment dat hij ten gevolge van naamsbekendheid en vertrouwen een leidende positie heeft verworven simpelweg aan de voorhanden karakters aanpassen en zijn pijlen daarop richten vanuit zijn kennis van de dingen die de massa normaal gesproken leuk vindt en waardoor ze zich laat leiden.

De vergelijking illustreert mooi hoe de machtsbalans langzaam verschuift in het voordeel van de politicus. In het begin is het volk meester en moet de politicus zich aanpassen aan het karakter van de menigte. Op deze manier wint hij hun vertrouwen en verzekert hij zich van een invloedrijke positie. Centraal staat het adagium 'kennis is macht.' Om de massa te kunnen leiden, moet je haar eerst begrijpen.

Het is belangrijk hierbij te beseffen dat de karaktereigenschappen van het volk verschillen van stad tot stad. Ter illustratie, stelt Plutarchus het nationale karakter van de Atheners tegenover dat van de Carthagers (799c-d). De Atheners zijn opvliegend, koesteren snel argwaan en hebben een voorkeur voor de underdog. Ze houden ervan om geprezen te worden, maar vinden het ook niet

⁸ Voor het belang van dit hoofdstuk voor Plutarchus' traktaat, zie Roskam (2004-2005).

erg om het onderwerp van spot te zijn. De Carthagers daarentegen zijn bitter, nors en ongevoelig voor scherts en mooie woorden. Het verschil in karakter tussen verschillende steden zorgt ervoor dat wat in de ene stad succesvol is ergens anders het tegenovergestelde effect kan hebben. Zo zou in Carthago het voorstel van de Atheense politicus Kleon om de volksvergadering uit te stellen, omdat hij die dag toevallig gasten te entertainen had, nooit met gelach en applaus ontvangen zijn, zoals dat in Athene wel het geval was (799d). De Atheners zouden dan weer de arrogantie van de Thebaanse politicus Epameinondas niet zomaar geslikt hebben, die toen hij werd aangeklaagd in de volksvergadering simpelweg opstond en dwars door de menigte heen naar de sportschool vertrok (799f).⁹ Het moge duidelijk zijn dat een gedegen kennis van de psychologie van de massa onontbeerlijk is voor een politicus. Plutarchus eindigt zijn adviezen over de volksraad met een belangrijke waarschuwing: het is niet de bedoeling dat politici zich net zo gedragen als de hienlikkers die je aan de koninklijke hoven aantreft en die proberen in de gunst te komen door hun meesters te vleien en in alles te kopiëren (800a). Hoewel de politicus zich moet aanpassen aan de mentaliteit van het volk, dient hij hen niet in alles te imiteren. Hij moet weten waar de menigte vatbaar voor is en daar handig gebruik van maken. Het uiteindelijke doel van de politicus moet zijn om geleidelijk aan het volk te veranderen, niet om zelf op de massa te gaan lijken. Dit is echter alleen mogelijk nadat je het vertrouwen van het volk en een invloedrijke positie verworven hebt (800b-c).

De instructies van Plutarchus kunnen geplaast worden binnen een langere traditie van theoretische reflectie over het creëren van overtuiging in een publiek. Een half millennium eerder al schreef Aristoteles in zijn *Retorica* dat het essentieel was voor het overtuigingsproces dat een spreker zichzelf aanpast aan zijn doelgroep. Mensen staan namelijk meer open voor speeches die aansluiten bij hun eigen karakter en die uitgesproken zijn door mensen die net als hen zijn (2.13.16). Om de aanpassing van de spreker aan zijn publiek te faciliteren, beschrijft Aristoteles de karaktertrekken en emotionele eigenheden van verschillende leeftijdsgroepen (2.12-14). Zo zouden jongeren vooral uit zijn op lichamelijke genietingen, maar tegelijkertijd ook open staan voor grootse idealen en het verwerven van roem. Ouderen daarentegen zijn cynisch, ze willen vooral de status quo behouden en zijn niet snel te vinden voor ambitieuze plannen en idealen. Zoals we gezien hebben, stelt ook Plutarchus een sociaalpsychologisch profiel op. Hij gaat hierbij echter nog een stap verder dan Aristoteles. Wat kenmerkend is voor Plutarchus' methode is dat hij niet alleen de nationale karakters van verschillende steden beschrijft, maar ook laat

⁹ De sportschool, het gymnasium, was een belangrijk onderdeel van de elitecultuur. Epameinondas' gang van de volksvergadering naar het gymnasium heeft dus een belangrijke ideologische ondertoon.

zien hoe de politicus zich hieraan kan aanpassen aan de hand van een aantal praktische voorbeelden.

Wat daarnaast opvalt is dat Plutarchus een duidelijk onderscheid maakt tussen accommodatie enerzijds en imitatie en vleierij anderzijds. Een politicus moet niet zover gaan in zijn aanpassingen aan de natuur van het volk dat hij ook effectief *wordt* zoals het volk. Het advies van Plutarchus doet hier denken aan de kritieken op de Atheense democratie uit de klassieke periode.¹⁰ Voor critici van de Atheense directe democratie stelde de noodzaak die sprekers voelden om zich aan te passen aan hun publiek een fundamenteel probleem. Volgens onder meer Thucydides en Plato zorgde dit ervoor dat politici niet meer in staat waren om rationele voorstellen te doen en zeiden ze alleen nog maar wat ze dachten dat het volk wilde horen. Elk politiek systeem dat gebaseerd was op deliberatie voor een massapubliek was daarom gedoemd om te mislukken. Hoewel Plutarchus het gevaar van vleierij en assimilatie met het volk onderkent, is het niet zijn bedoeling om het politieke systeem te veranderen. In dit opzicht kunnen we Plutarchus' positie beter vergelijken met die van de Attische redenaars die actief waren binnen de Atheense democratie. In hun speeches beschuldigden zij hun opposenten van vleierij en het naar de mond praten van het publiek. Zichzelf presenteerden ze daarentegen als gedegen politieke adviseurs die ook tegen het volk durfden in te gaan wanneer de situatie daar om vroeg. Deze retorische tactieken wijzen op het bestaan van twee tegenstrijdige politieke rollen.¹¹ Aan de ene kant werd een politicus geacht om de publieke opinie te vertegenwoordigen. Zijn politieke voorstellen moesten aansluiten bij de ideeën, normen en waarden die gedeeld werden door een brede doorsnede van de bevolking. Aan de andere kant werd van een politicus echter ook verwacht dat hij over de nodige politieke expertise en kennis beschikte. Hij moest dus ook bereid zijn om impopulaire maatregelen voor te stellen wanneer dit in het algemene belang van de stad was.

Plutarchus is zich terdege bewust van de spanning tussen de noodzaak van accommodatie enerzijds en het gevaar van vleierij anderzijds. Het is moeilijk om in te schatten of de oplossing die hij aandraagt voor dit spanningsveld – een tijdelijke en strategische accommodatie met als doel om het volk geleidelijk te veranderen – in de praktijk werkbaar was. De politici die actief waren in de volksvergadering van het klassieke Athene of de Griekse steden in Plutarchus' tijd vonden waarschijnlijk van wel. Maar overschatten zij hun eigen invloed en capaciteiten hierin niet? Plato's Socrates is bijzonder schamper over de naïviteit van politici die menen dat zij in staat waren om het volk te manipuleren voor hun eigen doeleinden (*Gorgias* 513a-c). De condities van

¹⁰ Zie e.g. Thuc. 2.65.8-12; Pl. *Grg.* 452c-454b, 462bc, *Phdr.* 260a, *Resp.* 6.493ac; Isoc. 1.36. Voor een discussie, zie Ober (1998) 160-161, 190.

¹¹ Ober (1989) 314-327.

het debat in de volksvergadering zorgden ervoor dat het eerder het publiek was die de politicus controleerde dan andersom. Volgens Plato was het niet de natuur van het volk die langzaam veranderde maar die van de politicus. In een directe democratie dient de politicus zijn voorstellen telkens opnieuw aan te passen aan de ideeën en wensen van de meerderheid. In Plato's ogen heeft deze continue noodzaak tot accommodatie uiteindelijk maar één uitkomst: een volledige assimilatie tussen redenaar en volk. Waar de controle van het volk over zijn politieke leiders voor Plato een reden was om democratie als staatsvorm te verwerpen, verklaart deze voor moderne commentatoren juist de stabiliteit en duurzaamheid van de Atheense democratie.¹²

2. HET KARAKTER VAN DE POLITICUS

Als we er met Plutarchus van uitgaan dat het inderdaad mogelijk is om het volk te veranderen, moeten we ons buigen over de vraag hoe we hun vertrouwen kunnen winnen. Het antwoord op deze vraag zit vervat in de passage die geciteerd werd aan het begin van dit artikel. In dit citaat vergelijkt Plutarchus het volk met een wispelturig beest dat terugschrikt voor een blik of een stem (800c). Om de massa te temmen dient de politicus daarom aandacht te besteden aan de manier waarop hij overkomt zowel in woord als gebaar. Plutarchus benadrukt allereerst dat een staatsman zijn eigen doen en laten goed in de hand moet houden. Wie de politiek in gaat moet goed beseffen dat hij in een glazen huis leeft: alles wat hij doet zal voortaan onder een vergrootglas liggen. De politicus dient dan ook zijn eigen karakter op orde te brengen of op zijn minst een einde te maken aan de meest in het oog springende gebreken. Daarnaast is ook een uitgekiende zelf-representatie geen overbodige luxe. Ter illustratie verwijst Plutarchus naar de beroemde Atheense strateeg Perikles die toen hij zijn politieke carrière begon zijn gedrag in het openbaar aanpaste door altijd langzaam te wandelen, op een beheerste manier te spreken en zijn gezicht in de plooi te houden (800b-c).¹³ Het volk vindt namelijk dat de politiek vrij hoort te zijn van excentriek en immoreel gedrag. Zo werd de Atheense politicus Kimon bekritiseerd vanwege zijn drankgebruik en werd de Romeinse generaal Scipio aangewreven dat hij te veel sliep (800d-e). Op deze manier vergroot de massa kleine vergrijpen uit, wanneer ze in het leven van politici ontdekt worden.

Een politicus wordt echter niet alleen beoordeeld op zijn publieke optredens, maar ook op zijn privéleven. De bevolking bemoeit zich met zijn etentjes, liefdesrelaties, vrijetijdsbesteding en alles wat maar interessant is (800d). Een staatsman moet er dan ook voor zorgen dat zijn privéleven vrij blijft van schandalen en dat hem niets verweten kan worden. Het is in dit opzicht niet

¹² Ober (1998) 190.

¹³ Harrison (1995) benadrukt juist de verschillen tussen de wereld van Perikles en die van Plutarchus.

afdoende om je gebreken slechts te verbergen. Het volk kijkt namelijk dwars door de karakters, plannen en acties van staatslieden heen, zelfs als deze uitstekend gecamoufleerd zijn (800f-801a). De mensen ontwikkelen een voorkeur en bewondering voor de ene politicus en een afkeer en verachting voor de andere op basis van zowel zijn privéleven als zijn publieke activiteiten. Om dit te onderstrepen vertelt Plutarchus nog een laatste anekdote over Sparta. Toen de Spartanen een goed voorstel afwezen enkel en alleen omdat het door een losbol naar voren was gebracht, besloten de verantwoordelijke magistraten om iemand anders hetzelfde voorstel te laten doen om het zo acceptabel te maken voor de bevolking. Zo groot is het belang dat men in de politiek hecht aan het vertrouwen in iemands karakter en in het tegendeel daarvan (801c).

3. RETORIEK

Naast de publieke perceptie van de politicus is er nog een tweede factor die doorslaggevend is in de lokale politiek: de charme van het gesproken woord (801c). Om dit duidelijk te maken, gebruikt Plutarchus een *a fortiori* redenering waarin hij de contemporaine politicus vergelijkt met Homerische helden. Als deze koningen, die het volk overschaduwden met al hun purperen gewaden en grandeur, zich desondanks toch beriepen op hun spreekvaardigheid om de steun van de massa te verkrijgen, hoe dan zou een gewone burger een stad willen besturen en invloed op de massa uitoefenen zonder de macht van het woord? Waar andere professionals verschillende instrumenten ter beschikking hebben, heeft de politicus in feite maar één werktuig om zijn stad op orde te krijgen: het woord (802b-c). Hiermee zet hij de dingen naar zijn hand en strijkt hij de obstakels voor zijn werk glad net zoals een timmerman de knoesten uit het hout haalt of een smid de bramen van het ijzer schaaft. Om de kracht van het gesproken woord verder te illustreren, maakt Plutarchus een vergelijking tussen de Atheense politici Perikles en Nikias.

πειθομένη γὰρ αὐτῷ τὴν ὑπάρχουσαν εὐδαιμονίαν ἔσωζε, τῶν δ' ἐκτὸς ἀπείχετο. Νικίας δὲ τὴν αὐτὴν προαίρεσιν ἔχων, πειθοῦς δὲ τοιαύτης ἐνδεὴς ὢν καὶ καθάπερ ἀμβλεῖ χαλινῷ τῷ λόγῳ πειρώμενος ἀποστρέφειν τὸν δῆμον, οὐ κατέσχευεν οὐδ' ἐκράτησεν, ἀλλ' ὄχρετο βίᾳ φερόμενος εἰς Σικελίαν καὶ συνεκτραχηλιζόμενος.

(*Praec. ger. reip.* 802c-d)

Deze gave [i.e. de welsprekendheid] heeft niet alleen de man [i.e. Perikles] zelf roem, maar de stad ook veiligheid opgeleverd. Door hem te gehoorzamen wist zij namelijk de bestaande welvaart te behouden en zich verre te houden van buitenlandse avonturen. Nikias, die dezelfde politieke voorkeuren had, maar in overtuigingskracht tekortschoot en het volk met krachteloze woorden als met slappe teugels

de bocht probeerde te laten nemen, slaagde er niet in om het in dwang te houden en te beheersen. Nee, hij werd gedwongen naar Sicilië mee te varen en met de rest zijn nek te breken.

Het moge duidelijk zijn dat de kunst om overtuigend te spreken een *conditio sine qua non* is voor een leven in de politiek. In de daaropvolgende hoofdstukken geeft Plutarchus zijn lezers daarom een aantal tips om zo effectief mogelijk te spreken (802e-804c). Van groot belang is bovenal het vinden van de juiste toon. De spreekstijl van een politicus dient niet extravagant of theatraal te zijn; een register dat meer op zijn plaats is in een lofrede. Een politieke speech mag ook niet te veel spitsvondigheden bevatten of ruiken naar lampenolie (802e), een verwijt dat de bekende redenaar Demosthenes naar zijn hoofd geslingerd kreeg omdat hij zijn toespraken tot diep in de nacht bij het licht van de lamp zou hebben voorbereid. De woorden van een politicus mogen geen blijk geven van retorisch vernuft. Ze moeten getuigen van een ongekunstelde oprechtheid, een vooruitziende blik en een vaderlijke zorg (802f-803a). Het doel van de politieke spreekstijl is dus vooral om het karakter van de spreker in een goed daglicht te stellen en niet het tentoonspreiden van retorische vaardigheid: *ars est celare artem*.

Een tweede tip heeft betrekking op het gebruik van humor. Hoewel grappen en spottende opmerkingen een bijzonder effectief wapen kunnen zijn in het debat, is het volgens Plutarchus beter om deze middelen alleen te hanteren in replieken of tegenwerpingen (803c). Ingestudeerde grappen geven namelijk de indruk dat je een kwaadspreker bent en worden daarom beter aan professionele grappenmakers overgelaten. Waar Plutarchus bovenal waarde aan hecht, is het vermogen om in te spelen op onvoorziene omstandigheden. Een goed gevoel voor timing is essentieel in de politiek. Hoewel het belangrijk is om een goed doordacht en zinvol betoog klaar te hebben, moet de politicus bovenal in staat zijn om zich aan te passen aan de plotse wendingen van het publieke debat aan de hand van een geoefende en flexibele manier van spreken (803f-804a). Hij wordt hiertoe genoodzaakt door de aard van het politieke debat waar de situatie razendsnel kan wijzigen. Het is degene die inspeelt op de gebeurtenissen van het moment die het meeste effect heeft op zijn publiek, hen meeslept en achter zich krijgt.

Wat opvalt aan Plutarchus' tips voor een effectief gebruik van het woord is dat de politicus het beste zo veel mogelijk improviseert en zo min mogelijk blijk geeft van een uitgebreide retorische voorbereiding. Ook hier kunnen we weer een vergelijking maken met de klassiek Atheense democratie. In zijn *Rhetorica* stelt Aristoteles dat een natuurlijke stijl overtuigend is en een artificiële stijl niet. De laatstgenoemde zou de mensen namelijk argwanend maken en hen het gevoel geven dat ze om de tuin geleid worden (3.2.4). Een vergelijk-

baar argument vinden we bij Aristoteles' tijdsgenoot Alkidamas van Elaia. Volgens Alkidamas lijken geornamenteerde redevoeringen meer op gedichten en verliezen ze hun geloofwaardigheid omdat het overduidelijk is dat ze op voorhand gefabriceerd zijn (*Soph.* 12). Ook uit de retorische praktijk van klassiek Athene blijkt dat het volk een afkeer had van getrainde redenaars en goed voorbereide speeches.¹⁴ Sprekers in Atheense rechtbanken en volksvergaderingen presenteerden hun eigen redevoering vaak als ongepolijst, recht voor de raap en onaangenaam voor het oor. De speech van de opponent werd daarentegen beschreven als een overwerkt stuk retoriek vol spitsvondigheden die bedoeld waren om het publiek te misleiden. De adviezen van Plutarchus suggereren dat de retorische kwaliteiten van de elite nog steeds nauwgezet in de gaten gehouden werden door de massa net als in de radicale Atheense democratie. De bevolking van de Griekse steden in het Romeinse rijk was zich sterk bewust van de mogelijkheid dat retorisch bedreven politici hen om de tuin zouden kunnen leiden. Wie de steun van het volk wilde verkrijgen, deed er beter aan om dit te onthouden.

De nadruk die Plutarchus legt op timing en improvisatie wijst op de dynamische en interactieve natuur van het debat in de volksvergaderingen van zijn tijd. Het is de politicus die inspeelt op de situatie van het moment die het publiek voor zich inneemt. In klassiek Athene werd het voor de vuist weg spreken gezien als een teken dat de politicus rekening hield met de wensen van het volk en dat hij hen niet om de tuin wilde leiden met een retorisch kunststukje.¹⁵ Zo argumenteerde Alkidamas dat improvisatie in het debat een kenmerk is van democratische regimes. In tegenstelling tot een tiran die de macht heeft om op voorhand een speech te componeren en vervolgens de bevolking samen te roepen om naar hem te luisteren, kan de politicus in een democratie het debat niet voorspellen of controleren (*Soph.* 11). Dit gold niet alleen voor redenaars in de radicale Atheense democratie, maar ook voor de politici uit Plutarchus' tijd.

CONCLUSIE

Wat kan Plutarchus' traktaat ons leren over de lokale machtsverhoudingen in de Griekse steden van het Romeinse rijk? Bestaande lezingen van de *Politieke adviezen* gaan ervan uit dat de politicus voor wie Plutarchus schreef leefde in een aristocratische samenleving waar de elite achter de schermen de touwtjes stevig in handen had.¹⁶ Om Romeinse inmenging te vermijden zou Plutarchus een machiavellistische *Realpolitik* nastreven.¹⁷ Deze berustte met name op de

¹⁴ Zie e.g. Lys. 19.2; 17.1; 31.2; 31.4; D. 55.2; 55.7; Hyp. 1.19-20; 4.11; Aesch. 3.229.

¹⁵ Ar. *Eq.* 346-350; Thuc. 3.38.2, 3.42.3.

¹⁶ Jones C.P. (1971) 110-121; Desideri (1986) 371-381, (2011); Swain (1996) 161-183.

¹⁷ Carrière (1977) 239-240, 246; Carrière en Cuvigny (1984) 47; Desideri (2011) 96; Pelling (2014) 157.

bereidheid om het volk te bedriegen en te manipuleren. Als bewijs hiervoor refereert men vaak aan een passage waarin Plutarchus zijn lezers adviseert om een nepdebat te ensceneren in de volksvergadering om zo een belangrijke maatregel erdoor te duwen:

ἀλλ' ὅταν ὑπόπτως ἔχωσιν οἱ πολλοὶ πρὸς τι πρᾶγμα καὶ μέγα καὶ σωτήριον, οὐ δεῖ πάντας ὥσπερ ἀπὸ συντάξεως ἦκοντας τὴν αὐτὴν λέγειν γνώμην, ἀλλὰ καὶ δύο καὶ τρεῖς διαστάντας ἀντιλέγειν ἡρέματα τῶν φίλων, εἴθ' ὥσπερ ἐξελεγομένους μετατίθεσθαι· συνεφέλκονται γὰρ οὕτω τὸν δῆμον, ὑπὸ τοῦ συμφέροντος ἄγεσθαι δόξαντες. ἐν μέντοι τοῖς ἐλάττοσι καὶ Σπρὸς μέγα μηδὲν διήκουσιν οὐ χειρόν ἐστι καὶ ἀληθῶς ἕαν διαφέρεσθαι τοὺς φίλους, ἕκαστον ἰδίῳ λογισμῷ χρώμενον, ὅπως περὶ τὰ κυριώτατα καὶ μέγιστα φαίνονται πρὸς τὸ βέλτιστον οὐκ ἐκ παρασκευῆς ὁμοφρονοῦντες.

(Plut. *Praec. ger. reip.* 813b)

Nee, wanneer de mensen argwaan koesteren ten aanzien van een belangrijke en heilzame maatregel, dan moeten niet alle sprekers dezelfde mening verkondigen, alsof ze dat onderling zo afgesproken hebben, maar moeten twee of drie van hun vrienden rustig oppositie voeren en tegenargumenten aandragen, om zich vervolgens zogenaamd te laten overtuigen en van gedachten te veranderen. Op die manier slepen zij het volk namelijk met zich mee, wanneer zij de indruk wekken zich door het algemeen belang te laten leiden. Gaat het echter om minder belangrijke zaken die niet al te grote consequenties hebben, dan is het niet al te slecht om je vrienden ook werkelijk oppositie te laten voeren, waarbij ieder zijn eigen overtuiging mag volgen, zodat het, wanneer het om zeer belangrijke en essentiële punten gaat, lijkt alsof ze niet uit vriendjespolitiek, maar vanwege de merites van de zaak achter de voorstellen staan.

Historici hebben dit advies geïnterpreteerd als bewijs voor de politieke teloorgang van de volksvergadering in de Romeinse periode.¹⁸ Hoewel die formeel nog wel moest stemmen over alle belangrijke politieke beslissingen stond de uitkomst al op voorhand vast. Het debat in volksvergadering was een toneelstuk geworden dat enkel nog opgevoerd werd om de bevolking tevreden te houden.¹⁹

Wanneer we wat beter naar de context van de passage kijken, wordt echter al snel duidelijk dat deze conclusie geen steekhoudt.²⁰ De reden achter het advies van Plutarchus is namelijk dat het volk zich vaak vijandig en overkritisch gedraagt. Wanneer er geen oppositie of tegenspraak is, denken ze meteen dat

¹⁸ Desideri (2011) 96.

¹⁹ Schmitz (1997) 213.

²⁰ Heath (2004) 285.

er sprake is van een samenzwering. De ironie wil dat de argwaan van het volk voor Plutarchus juist een reden is om datgene te adviseren waar de massa voor vreest: een complot. Het volk bestond echter niet uit een groep passieve toeschouwers, maar uit een kritisch publiek dat naar de volksvergadering kwam in de verwachting een levendig debat tussen sprekers met conflicterende visies te zien. Dat deze verwachting niet onrealistisch was, blijkt uit Plutarchus' adviezen over het gebruik van spot in replieken en over het belang van een goede timing, improvisatie en het vermogen om in te spelen op onverwachte situaties. Ook de latere hoofdstukken van het traktaat duiden erop dat de Griekse steden het toneel waren van een uiterst competitieve politieke cultuur (814d-815c, 824f-825a). De achterkamertjespolitiek die Plutarchus zijn lezer aanraadt, lijkt dan ook eerder de uitzondering dan de regel te zijn geweest.

Het is daarom beter om de *Politieke adviezen* niet te lezen als bewijs voor een oligarchische samenleving waar de gewone burgers weinig invloed konden uitoefenen. Integendeel, Plutarchus' instructies geven aan dat het volk nog steeds een grote rol speelde in de lokale politiek. Een van de dingen die opvalt aan zijn advies is dat hij de relatie tussen het volk en zijn leiders in termen van een strijd om controle voorstelt. De politicus zag zich voor de zware taak gesteld om de gunst van het volk te verkrijgen en te behouden zonder daarbij de bovenhand te verliezen. Een centraal probleem hierbij is de noodzaak van de politicus om zich aan te passen aan het volk in woord, daad en gebaar. Als we terugkeren naar de fascinerend vergelijkende waarmee Plutarchus illustreerde hoe de politicus langzaam de controle overnam van het volk, kunnen we ons dan ook afvragen op welk moment de alcohol de overhand neemt op de drinker. Plutarchus' antwoord – wanneer de politicus een invloedrijke positie verworven heeft – is niet volledig toereikend. Een invloedrijke positie is namelijk gebaseerd op het vertrouwen van het volk dat, zoals Plutarchus zelf toegeeft, argwanend en veranderlijk van aard is. Uit de voorbeelden die Plutarchus geeft blijkt bovendien dat ook ervaren en invloedrijke politici de gunst van het volk zomaar kunnen verliezen. We kunnen dan ook concluderen dat politieke macht geen stabiel bezit is. De politicus moet zijn invloed en macht telkens opnieuw verwerven in een continue interactie met het volk. Als politicus kun je daarom beter blij zijn, wanneer de massa je leiding aanvaardt zonder terug te schrikken voor een blik of een stem als een schuw en wispelturig dier.

BIBLIOGRAFIE

- Brelaz, C. (2013). "La vie démocratique dans les cités grecques à l'époque impériale." In: *Topoi (Lyon)* 18.2, 367-399.
- Carrière, J.-C. (1977). "À propos de la *Politique* de Plutarque." In: *Dialogues d'histoire ancienne*. 3, 237-251.

- Carrière, J.-C. en Cuvigny, M. ed. (1984). *Plutarque, Préceptes politiques; Sur la monarchie, la démocratie et l'oligarchie*. Paris.
- Desideri, P. (1986). "La vita politica cittadina nell'Impero: lettura dei *Praecepta gerendae reipublicae* e dell'*An seni res publica gerenda sit*." In: *Athenaeum* 64.1-2, 371-381.
- . (2011). "Greek Poleis and the Roman Empire: Nature and Features of Political Virtues in an Autocratic System." In: G. Roskam en L. Van der Stockt, eds., *Virtues for the People: Aspects of Plutarchan Ethics*. Leuven, 83-98.
- de Ste. Croix, G.E.M. (1981). *The Class Struggle in the Ancient Greek World. From the Archaic Age to the Arab Conquests*. Ithaca.
- Fernoux, H.-L. (2011). *Le Demos et la Cité. Communautés et assemblées populaires en Asie Mineure à l'époque impériale*. Rennes.
- Gleason, M.W. (2006). "Greek Cities under Roman Rule." In: D.S. Potter, ed., *A Companion to the Roman Empire*, Malden (Mass.), 228-249.
- Halfmann, H. (2002). "Die Selbstverwaltung der kaiserzeitlichen Polis in Plutarchs Schrift *Praecepta gerendae rei publicae*." In: *Chiron* 32, 83-96.
- Hamon, P. (2001). "À propos de l'institution du Conseil dans les cités grecques de l'époque hellénistique." In: *Revue des Études Grecques* 114, 16-21.
- . (2005). "Le conseil et la participation des citoyens: les mutations de la basse époque hellénistique." In: P. Fröhlich en C. Müller, eds., *Citoyenneté et participation à la basse époque hellénistique*. Genève, 121-144.
- Harrison, G.W.M. (1995). "The Demise of the Periclean Ideal (Plutarch, *ad Principem ineruditum*)." In: I. Gallo en B. Scardigli, eds., *Teoria e prassi politica nelle opere di Plutarco. Atti del V Convegno plutarcheo (Certosa di Pontignano, 7-9 giugno 1993)*. Napoli, 201-207.
- Heath, M. (2004). *Menander: A Rhetor in Context*. Oxford.
- Heller, A. (2009). "La cité grecque d'époque impériale. Vers une société d'ordres?" In: *Annales (HSS)* 64.2, 341-373.
- Hubert, C., Pohlenz, M. en Drexler, H. eds. (1960). *Plutarchi Moralia. Vol. 5.1*. Leipzig.
- Janssen, J. (2001). *Moralia VI. Politiek en Filosofie*. Leeuwarden.
- Jones, A.H.M. (1940). *The Greek City from Alexander to Justinian*. Oxford.
- Jones, C.P. (1971). *Plutarch and Rome*. Oxford.
- Ober, J. (1989). *Mass and Elite in Democratic Athens. Rhetoric, Ideology, and the Power of the People*. Princeton.
- . (1998). *Political Dissent in Democratic Athens. Intellectual Critics of Popular Rule*. Princeton.
- Oppeneer, T. (2018). "Assembly Politics and the Rhetoric of Honour in Chariton, Dio of Prusa and John Chrysostom." In: *Historia. Zeitschrift für Alte Geschichte* 67.2, 223-243.
- Pelling, C. (2014). "Political Philosophy." In: M. Beck, ed., *A Companion to Plutarch*. Chichester, 149-162.

- Pleket, H.W. (1998). "Political Culture and Political Practice in the Cities of Asia Minor in the Roman Empire." In: W. Schuller, ed., *Politische Theorie und Praxis im Altertum*, Darmstadt, 204-217.
- Quaß, F. (1993). *Die Honoratiorenschicht in den Städten des griechischen Ostens. Untersuchungen zur politischen und sozialen Entwicklung in hellenistischer und römischer Zeit*. Stuttgart.
- Renoirte, T. (1951). *Les « Conseils politiques » de Plutarque. Une lettre ouverte aux Grecs à l'époque de Trajan*. Louvain.
- Roskam, G. (2004-2005). "Τὸ καλὸν αὐτὸ [...] ἔχοντας τέλος (*Praec. Ger. Reip.* 799A): Plutarch on the Foundation of the Politician's Career." In: *Ploutarchos, n.s.* 2, 89-103.
- . (2005). "A Great and Sacred Thing? Plutarch's Attempt to Reevaluate the Political Office." In: A. Jiménez Pérez en F.B. Titchener, eds., *Historical and Biographical Values of Plutarch's Works. Studies Devoted to Professor Philip A. Stadter*. Málaga, 399-410.
- Schmitz, T.A. (1997). *Bildung und Macht. Zur sozialen und politischen Funktion der zweiten Sophistik in der griechischen Welt der Kaiserzeit*. München.
- Schuler, C. (2014). "Local Elites in the Greek East." In: C. Bruun en J. Edmondson, eds., *The Oxford Handbook of Roman Epigraphy*, Oxford, 250-273.
- Schuler, C., en Zimmerman, K. (2012). "Neue Inschriften aus Patara I. Zur Elite der Stadt in Hellenismus und früher Kaiserzeit." In: *Chiron* 42, 567-626.
- Swain, S. (1996). *Hellenism and Empire. Language, Classicism, and Power in the Greek world, AD 50-250*. Oxford.
- Trapp, M. (2004). "Statesmanship in a Minor Key?" In: L. de Blois, J. Bons, T. Kessels en D.M. Schenkeveld, eds., *The Statesman in Plutarch's Works: Proceedings of the Sixth International Conference of the International Plutarch Society*. Leiden, 189-200.
- van der Vliet, E.C.L. (2011). "Pride and Participation. Political Practice, Euergetism, and Oligarchisation in the Hellenistic Polis." In: O.M. van Nijf en R. Alston, eds., *Political Culture in the Greek City after the Classical Age*. Leuven, 155-184.
- Van Hoof, L. (2010). *Plutarch's Practical Ethics. The Social Dynamics of Philosophy*. Oxford.
- Wörle, M. (2004). "Maroneia im Umbruch. Von der hellenistischen zur kaiserzeitlichen Polis." In: *Chiron* 34, 149-167.
- . (2005). "La politique des évergètes et la non-participation des citoyens. Le cas de Maronée sous l'Empereur Claude." In: P. Fröhlich en C. Müller, eds., *Citoyenneté et participation à la basse époque hellénistique*, Genève, 145-161.
- Zuiderhoek, A. (2008). "On the Political Sociology of the Imperial Greek City." In: *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 48.4, 417-445.